Т.Қ. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясының 8D02108 – Сәндік өнер білім беру бағдарламасы бойынша Назаров Ағабек Жеңісбекұлының философия докторы PhD дәрежесін алу үшін ұсынылған Арал маңы орта ғасырлық қоныстарының сәндік архетиптік үлгілерінің классификациясы ою өрнектерінің символдық мәні мен мәдени контекстер тақырыбындағы диссертациялық жұмысына ғылыми кеңесші Халықов Қабыл Заманбекұлының

ПІКІРІ

Назаров Ағабек Жеңісбекұлының диссертациялық жұмысы Арал маңының ортағасырлық қоныстарында қалыптасқан сәндік архетиптік үлгілерді жүйелеуге, ою-өрнектердің символдық мазмұнын ашуға және олардың мәдени-тарихи контекстерін айқындауға арналған. Зерттеу нысаны – ортағасырлық кезеңдегі Арал аймағының ою-өрнек жүйелері, ал зерттеу пәні – ою-өрнек мотивтерінің архетиптік құрылымдары, нышандық мағынасы және олардың қызмет етуінің мәдени-тарихи тетіктері. Тақырып ұлттық көркем мұраны ғылыми тұрғыдан зерделеу, аймақтық мәдениеттің бірегей белгілерін сақтау және дәстүрлі бейнелердің қазіргі өнер мен дизайндағы жалғастығын түсіндіру міндеттерімен сабақтас болғандықтан өзекті.

Диссертацияда ою-өрнек тек безендіру элементі ретінде емес, тарихи тәжірибе мен дүниетанымдық мағыналарды жинақтайтын визуалды мәдени код ретінде қарастырылады. Мұндай ұстаным сәндік өнер нысандарын олардың формалық ерекшеліктерімен шектемей, ұжымдық жады, мифологиялық таным, рәміздік коммуникация және этномәдени сәйкестілік аясында пайымдауға мүмкіндік берген.

Зерттеудің ғылыми маңызын арттыратын басты қырлардың бірі – Арал маңы ою-өрнек дәстүрінің оқшау құбылыс емес, Еуразия кеңістігіндегі мәдени байланыстар нәтижесінде қалыптасқан көпқабатты көркемдік жүйе ретінде талдануы. Автор түркілік дүниетанымдық негіздерді, ирандық мәдени элементтерді және ислам өнерінің көркемдік қағидаларын салыстыра отырып, олардың өңірлік өрнек жүйесінің семантикасы мен пластикалық құрылымына ықпалын дәйекті көрсеткен.

Жұмыста күн, өсімдік, жануар, адам бейнесі және геометриялық пішіндерге негізделген мотивтер сараланып, олардың композициялық қызметі мен символдық мәні өзара байланыста қарастырылған. Автор бұл бейнелердің ұрпақтан ұрпаққа берілетін дәстүрлі білімді кодтау, әлеуметтік тәжірибені бекіту және қауымның дүниетанымдық бағдарларын таныту қызметтерін атқарғанын негіздейді.

Зерттеудің мақсаты – ортағасырлық Арал аймағының ою-өрнек архетиптерінің ғылыми негізделген жіктемесін әзірлеу, олардың

нышандық мазмұнын ашу және қызмет етуінің мәдени мәнмәтінін айқындау. Осы мақсатқа сәйкес автор ою-өрнектің архетиптік сана мен ұжымдық жадының тасымалдаушысы ретіндегі табиғатын негіздеп, орнаментологияның әдіснамалық тұғырларын жүйелеген; өрнектердің морфологиялық және формальды-стилистикалық типологиясын қалыптастырған; композициялық, функционалдық және контекстік жіктеу моделін әзірлеген; сакралды кодтар мен дүниетанымдық модельдерді талдап, аймақтық архетиптердің мәдени жадыдағы қызметін жаңаша түсіндірген.

Зерттеудің әдіснамалық негізі жұмыстың мақсаты мен міндеттеріне сәйкес құрылған. Автор археологиялық, өнертанулық, салыстырмалы-тарихи, семиотикалық, архетиптік, құрылымдық-антропологиялық және цифрлық әдістерді біріктіретін интегративті модель ұсынған. Стратиграфиялық және типологиялық талдау артефактілердің мерзімі мен мәдени ортасын нақтылауға; формальды-стилистикалық талдау өрнектердің пішінін, ырғағын, симметриясын және композициялық құрылымын айқындауға; семиотикалық және архетиптік тәсілдер олардың белгілік кодын, мифологиялық және рухани мазмұнын ашуға мүмкіндік берген. Мұндай пәнаралық тәсіл заттық деректердің формасын ғана емес, мәдени қызметін және тарихи ортадағы мағынасын кешенді бағалауға жағдай жасаған.

Докторант зерттеу барысында алғашқы дереккөздермен, археологиялық материалдармен және отандық әрі шетелдік ғылыми әдебиеттермен жүйелі жұмыс жүргізді. Далалық экспедицияларға қатысуы мен нақты материалдарды тікелей зерделеуі тұжырымдардың деректік негізін күшейтті. Зерттеу мәселесін қоюда, материалды іріктеуде және ғылыми қорытындыларды қалыптастыруда автордың дербес ұстанымы байқалады.

Ағабек Назаров диссертациялық жұмысты орындау кезеңінде ғылыми жауапкершілік, табандылық және сыни ойлау қабілетін көрсетті. Ол зерттеудің теориялық ұғымдарын жүйелеуге, архетип, рәміз, мәдени жады және көркемдік дәстүр ұғымдарының өзара қатынасын нақтылауға ерекше көңіл бөлді. Әр тараудағы талдаулар зерттеудің жалпы логикасына бағындырылып, алынған нәтижелер қорытынды тұжырымдармен сабақтастырылған.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы Арал маңының ортағасырлық сәндік мұрасын архетиптік құрылымдар мен символдық мағыналар жүйесі ретінде кешенді қарастырудан көрінеді. Автор геометриялық, зооморфтық және өсімдік мотивтерінің тұрақты үлгілерін бөліп көрсетіп, олардың керамика, сүйек, металл және сәулеттік декордағы нұсқалылығына қарамастан базалық композициялық доминанттарының сақталатынын негіздеген. Бұл нәтижелер Арал өңірі ою-өрнектерін жергілікті архетиптік маркер ретінде нақтылауға мүмкіндік береді.

Қорғауға ұсынылған тұжырымдарда ою-өрнектер этникалық жадының таңбаланған коды және тұтас визуалды-символикалық жүйе ретінде анықталған. Артефактілердің композициялық құрылымы мен функционалдық мақсатын біріктіретін көпдеңгейлі контекстік классификация матрицасы жасалған. Таңбалық-мәдени дешифрлеу арқылы сакралды қорғаныс, құнарлылық және әлеуметтік иерархия ұғымдарын білдіретін менталды құрылымдар айқындалып, ою-өрнектердегі Әлем моделі – Imago Mundi мәдени жадыны өзектендіретін динамикалық тетік ретінде жаңаша түсіндірілген. Автор аймақтық декорлық архетиптердің тарихи және діни парадигмалар ауысқан кезде де символикалық капитал мен мәдени бірегейліктің сабақтастығын қамтамасыз ететін бейімделгіш құрылымдар екенін дәлелдейді.

Диссертацияның теориялық маңызы сәндік өнерді зерттеудің ұғымдық аппаратын кеңейтіп, XI–XIV ғасырлардағы Арал өңірінің ою-өрнегін мәдени ақпарат тасымалдаушы көпқабатты белгі-код жүйесі ретінде түсіндіруімен анықталады. Ұсынылған архетиптік типология өнер тарихын мәдени семиотика, визуалды антропология, архетиптік эстетика және цифрлық гуманитаристикамен байланыстырады. Зерттеуде 3D модельдеу, мотивтерді цифрлық жіктеу және визуалды аналитика мүмкіндіктерінің қарастырылуы болашақ электрондық дерекқорлар мен цифрлық коллекциялар жасауға теориялық негіз береді.

Жұмыстың практикалық маңызы да айқын. Әзірленген классификацияны Кердері, Жанкент, Арал-Асар және өзге ескерткіштердегі сәндік фрагменттерді атрибуциялау мен қалпына келтіруде, музей экспозициялары, цифрлық каталогтар, 3D реконструкциялар және мультимедиялық жобалар әзірлеуде қолдануға болады. Нәтижелер өнертану, археология, мәдениеттану, этнология, этнодизайн, визуалды антропология және мәдени семиотика пәндерінің мазмұнын толықтыруға, сондай-ақ сәулет, дизайн, мәдени туризм және мұраны қорғау бағдарламаларына ғылыми негіз ұсынуға қабілетті.

Зерттеу нәтижелері алты ғылыми еңбекте көрініс тапқан: ортағасырлық Жанкент материалдары, Шығыс Арал маңының мифологиялық архетиптері, Жетіасар мәдениетінің зооморфтық керамикасы мен антропоморфтық бейнелері, Алтын-Асардан табылған руникалық жазу және Қорқыт ата дәуіріндегі оғыздардың материалдық мәдениеті қарастырылған. Олардың қатарында Scopus деректер базасына кіретін халықаралық басылымдардағы және уәкілетті орган ұсынған журналдардағы мақалалар бар. Диссертация Сәндік өнер кафедрасының кеңейтілген мәжілісінде талқыланып, ашық қорғауға ұсынылған; нәтижелері халықаралық және республикалық конференциялар мен ғылыми семинарларда баяндалған.

Диссертация кіріспеден, әрқайсысы екі бөлімшеден тұратын үш бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімі мен

Қорғауға ұсынылған тұжырымдарда ою-өрнектер этникалық жадының таңбаланған коды және тұтас визуалды-символикалық жүйе ретінде анықталған. Артефактілердің композициялық құрылымы мен функционалдық мақсатын біріктіретін көпдеңгейлі контекстік классификация матрицасы жасалған. Таңбалық-мәдени дешифрлеу арқылы сакралды қорғаныс, құнарлылық және әлеуметтік иерархия ұғымдарын білдіретін менталды құрылымдар айқындалып, ою-өрнектердегі Әлем моделі – Imago Mundi мәдени жадыны өзектендіретін динамикалық тетік ретінде жаңаша түсіндірілген. Автор аймақтық декорлық архетиптердің тарихи және діни парадигмалар ауысқан кезде де символикалық капитал мен мәдени бірегейліктің сабақтастығын қамтамасыз ететін бейімделгіш құрылымдар екенін дәлелдейді.

Диссертацияның теориялық маңызы сәндік өнерді зерттеудің ұғымдық аппаратын кеңейтіп, XI–XIV ғасырлардағы Арал өңірінің ою-өрнегін мәдени ақпарат тасымалдаушы көпқабатты белгі-код жүйесі ретінде түсіндіруімен анықталады. Ұсынылған архетиптік типология өнер тарихын мәдени семиотика, визуалды антропология, архетиптік эстетика және цифрлық гуманитаристикамен байланыстырады. Зерттеуде 3D модельдеу, мотивтерді цифрлық жіктеу және визуалды аналитика мүмкіндіктерінің қарастырылуы болашақ электрондық дерекқорлар мен цифрлық коллекциялар жасауға теориялық негіз береді.

Жұмыстың практикалық маңызы да айқын. Әзірленген классификацияны Кердері, Жанкент, Арал-Асар және өзге ескерткіштердегі сәндік фрагменттерді атрибуциялау мен қалпына келтіруде, музей экспозициялары, цифрлық каталогтар, 3D реконструкциялар және мультимедиялық жобалар әзірлеуде қолдануға болады. Нәтижелер өнертану, археология, мәдениеттану, этнология, этнодизайн, визуалды антропология және мәдени семиотика пәндерінің мазмұнын толықтыруға, сондай-ақ сәулет, дизайн, мәдени туризм және мұраны қорғау бағдарламаларына ғылыми негіз ұсынуға қабілетті.

Зерттеу нәтижелері алты ғылыми еңбекте көрініс тапқан: ортағасырлық Жанкент материалдары, Шығыс Арал маңының мифологиялық архетиптері, Жетіасар мәдениетінің зооморфтық керамикасы мен антропоморфтық бейнелері, Алтын-Асардан табылған руникалық жазу және Қорқыт ата дәуіріндегі оғыздардың материалдық мәдениеті қарастырылған. Олардың қатарында Scopus деректер базасына кіретін халықаралық басылымдардағы және уәкілетті орган ұсынған журналдардағы мақалалар бар. Диссертация Сәндік өнер кафедрасының кеңейтілген мәжілісінде талқыланып, ашық қорғауға ұсынылған; нәтижелері халықаралық және республикалық конференциялар мен ғылыми семинарларда баяндалған.

Диссертация кіріспеден, әрқайсысы екі бөлімшеден тұратын үш бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімі мен

қосымшалардан құралған. Негізгі мәтін көлемі 148 бет, пайдаланылған дереккөздер саны 179 атауды құрайды. Бірінші бөлімде теориялық-әдіснамалық негіздер, екінші бөлімде морфологиялық типология мен көркемдік-композициялық ерекшеліктер, үшінші бөлімде аймақтық архетиптердің метамағынасы, сакралды кодтары және мәдени жадыдағы қызметі қарастырылған. Құрылым зерттеу мақсаты мен міндеттерінің логикасына сәйкес келеді.

Диссертация мәтіні құрылымдық жағынан бірізді, ғылыми тілі түсінікті, негізгі тұжырымдары дәлелді. Зерттеудің мақсаты мен міндеттері өзара үйлеседі, тараулар арасындағы логикалық сабақтастық сақталған. Жұмыста зерттеу этикасы сақталып, пайдаланылған дереккөздерге тиісті сілтемелер берілген және ғылыми аппарат жүйелі рәсімделген. Алынған нәтижелер автордың ғылыми ізденісінің тұтастығын және таңдалған мәселені кәсіби деңгейде игергенін көрсетеді.

Сонымен бірге зерттеуді келешекте жалғастыру барысында ою-өрнек үлгілерінің тарихи кезеңдер бойынша өзгеру динамикасын нақты археологиялық кешендер негізінде тереңдете жіктеу және олардың қазіргі сәндік өнер мен дизайндағы трансформациясына қатысты мысалдар аясын кеңейту орынды деп санаймын. Бұл ұсыныс диссертацияның негізгі нәтижелеріне күмән келтірмейді және тақырыптың кейінгі зерттеу мүмкіндігін айқындайды.

Жалпы алғанда, Арал маңы орта ғасырлық қоныстарының сәндік архетиптік үлгілерінің классификациясы ою өрнектерінің символдық мәні мен мәдени контекстер тақырыбындағы диссертация – өзекті мәселе бойынша орындалған, ғылыми жаңалығы, теориялық және практикалық маңызы бар аяқталған дербес зерттеу. Жұмыста қойылған мақсатқа қол жеткізіліп, белгіленген міндеттер орындалған.

Назаров Ағабек Жеңісбекұлының диссертациялық жұмысы Қазақстан Республикасында философия докторы PhD дәрежесін алу үшін ұсынылатын диссертацияларға қойылатын талаптарға сәйкес келеді. Осыған байланысты Назаров Ағабек Жеңісбекұлын 8D02108 – Сәндік өнер білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы PhD дәрежесін алуға лайық деп есептеймін.

Ғылыми кеңесші:
философия ғылымдарының докторы, профессор,
Темірбек Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясының
ғылыми жұмыс жөніндегі проректоры, профессор **Халықов Қ.З.**

ТЕМІРБЕК ЖҮРГЕНОВ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ӨНЕР АКАДЕМИЯСЫ
ПЕРСОНАЛДЫ БАСҚАРУ БӨЛІМІ
РАСТАЙМЫН
ЗАВЕРЯЮ